

Prijevod

Christopher R. Hallpike

KAKO DJELUJE SOCIJALNA EVOLUCIJA*

1. Ljudska revolucija

Prije samo 10.000 godina čitav ljudski rod činile su male skupine lovaca-skupljača. Usvajanje zemljoradnje i pripitomljenje životinja pokrenuli su golemu preobrazbu naših života, došlo je do otkrića metala, uspona moćnih država, razvoja pisma, matematike, filozofije, iskorištavanja energije vode i vjetra, pojave suvremene znanosti i tehnologije industrijskog društva. U tek nekoliko tisućljeća ljudske su se mogućnosti preobrazile, od primitivnog stanja neznanja i tehnološke nemoći do ne samo položaja dominantne vrste na Zemlji već vrste čija su je dostignuća u misli, umjetnosti, znanosti, tehnologiji i vlasti u potpunosti postavila izvan usporedbe sa životinjskim carstvom.

Sve ovo bilo je omogućeno nečim jedinstveno ljudskim – kulturom – pritom pod kulturom ne podrazumijevam jednostavno učenje novog ponašanja te prenošenje istog kroz generacije, za što sposobnost imaju mnoge životinjske skupine, već sposobnost upotrebe jezika s ciljem prijenosa ideja – znanja, običaja te društvenih institucija drugim ljudima. Kako god da je jezik nastao jednom kada se razvio omogućio je ljudima da budu međusobno povezani ne samo putem čisto fizičkih veza, kao što su uzajamno timarenje ili dijeljenje zajedničkog mirisa, već putem zajedničkih ideja. Ljudsko društvo u potpunosti je nova vrsta sustava jer njegove institucije postoje samo u glavama ljudi kao ideje koje moraju biti priopćene jezikom: ne možemo primjerice vidjeti premijera već samo čovjeka, a što to *znači* biti premijerom mora se objasniti nekome tko to ne zna. Ovo se prikladno može učiniti jedino objašnjavajući na koji se način premijerova uloga uklapa u britanski Ustav, što za sobom posljedično povlači

* **Izvor:** Hallpike, R. Christopher (2011). *On Primitive Society, and other forbidden topics*, Bloomington: AuthorHouse, str. 81-103

objašnjenje čitavog niza suptilnih razlika između premijera i diktatora ili kralja, vlade, vladavine prava, demokracije itd. Pravila vezana uz brak i nasljedstvo, novac i financijski sustav, sindikate, poduzeća i nacije također su ideje u umovima ljudi koje moraju biti priopćene jezikom, upravo kao i ideje dobrog i lošeg, ili časti.¹

Ove izvanredne moći kulture navele su neke antropologe na ekstremnu i naivnu tvrdnju da zapravo uopće ne postoji nešto kao što je temeljna ljudska priroda te je prema tome sve što činimo samo rezultat kulture unutar koje smo odrasli – čak su i sve razlike između spolova kulturno uvjetovane. Međutim, činjenica da su u svim društvima, sadašnjim i prošlim, muškarci, i to prvenstveno mladi muškarci, odgovorni za većinu fizičkog nasilja, dovoljna je da se takva teorija odbaci. Postoje mnoge druge univerzalije u ljudskoj misli, osjećajima i ponašanju koje očigledno imaju biološko podrijetlo: primjerice, naša nevjerojatna sposobnost usvajanja jezika od ranog djetinjstva očigledno je urođena, isto tako, šest osnovnih emocija – ljutnja, strah, iznenađenje, gađenje, radost i tuga, zajedno s njima pripadajućim izrazima lica, koje su svojstvene svim ljudskim bićima, imaju primarno ishodište u biološkim, a ne kulturnim korijenima.²

Iako postoji daleko više ljudskih univerzalija nego što su to pojedini antropolozi spremni priznati one nam nisu od velike pomoći pri nastojanju da objasnimo *razlike* u ljudskom ponašanju, odnosno posebnosti, a to je slučaj upravo zbog toga što ono što činimo nije diktirano samo od strane naših gena već je isto tako ovisno o našem kulturnom okruženju?. Premda posjedujemo urođenu sposobnost učenja govora, ipak i dalje moramo biti odgojeni unutar ljudskog društva kako bi ova mogućnost bila ostvarena u obliku pravog govora. Možemo se složiti da je kapacitet za fizičku agresiju dio ljudske, a posebice muške, prirode, ali on se ne izražava, htjeli mi to ili ne, bez obzira na okolnosti; a motivacije za ratovanjem u plemenskom društvu i u suvremenim industrijskim državama imaju međusobno prilično

¹ U teoriji, moguće je načiniti važnu razliku između kulture i društva: kultura uključuje sustave ideja i vrijednosti kao što su religija, jezik i matematika, dok društva čine skupine osoba, institucija i mreža odnosa. No u praksi, kultura ne može postojati bez društva niti obratno, stoga ovdje nije potrebno dalje ulaziti u njihove razlike.

² Za vrlo zanimljiv materijal o ljudskim univerzalijama vidi Brown 1991.

različite obrasce. Ubijanje omraženih susjeda koji žive s druge strane rijeke iz osвете jer su ubili vaše rođake, i stjecanje pritom seksualnih usluga žena vlastite skupine, ne nosi nikakvu sličnost s motivima političara koji šalju vojnike suvremenih vojski da ubijaju potpune strance u dalekim zemljama, ili pak s motivima vojnika koji poslušno izvršavaju takve naredbe. Pozivanje na ljudsku prirodu i »gene za agresiju« s ciljem objašnjenja ovih vrlo različitih obrazaca ratovanja potpuno je neadekvatno: kako je to jedan istaknuti antropolog rekao »razlozi zbog kojih se ljudi bore nisu razlozi zbog kojih se dešavaju ratovi« (Sahlins 1977:8). Iako je ljudska priroda bila neizostavan i bitan dio socijalne evolucije potonja predstavlja složen proces koji uz našu biologiju³ uključuje mnoštvo drugih socijalnih i kulturnih faktora kojima ćemo se sada okrenuti.

2. Darwinizam i socijalna evolucija

Premda je nagla socijalna evolucija posljednjih 10.000 godina uključivala mnogo više od biološki utemeljenih motiva pojedinaca, mnogi ljudi vjeruju kako, barem u široj koncepciji, ona može biti objašnjena pomoću Darwinove teorije jer se vjeruje kako je takva koncepcija toliko jednostavna i moćna da može biti proširena daleko izvan domene biologije u onu ljudskog društva. Darwinova teorija objašnjava biološku evoluciju dvjema jednostavnim idejama: nasumičnim genetskim *varijacijama*⁴, i *odabirom* onih varijanata koje su uspješne u nadmetanju za preživljavanje. Na isti način, predloženo je, zašto ne bismo tretirali nove načine činjenja i mišljenja, izume, institucije, običaje, ideje itd., koje se pojavljuju nasumično, kao genske varijacije, pri čemu bi one novine koje su najbolje prilagođene bivale odabrane kroz snažno natjecanje koje se svakodnevno odvija? Takve će varijante preživjeti i biti oponašane u velikom broju, dok će neuspjesi s vremenom iščeznuti. Dakle, uspon civilizacije posljednjih nekoliko tisućljeća bio je slijepi proces pokušaja i pogrešaka koji je vodio do

³ Pokušaji sociobiologa da objasne čitav niz društvenih institucija pozivajući se na druge pretpostavljene instinkte kao što su teritorijalnost ili muške veze, ili navodnu tendenciju favoriziranja srodnika po cijenu nesrodnika, isto tako ne uspijevaju objasniti društvene razlike i obrasce povijesne promjene. Za izvršnu analizu zabluda sociobiologije vidi Kitcher 1985, kao i Hallpike 1984c.

⁴ Genska varijacija ne uključuje samo mutacije već i nasumično miješanje kromosoma pri spolnom razmnožavanju.

otkrića, novih načina činjenja i mišljenja, koji su bili bolje prilagođeni od ostalih, te su dali konkurentsku prednost pojedincima i grupama koji su ih usvojili, pri čemu su ona najjača i najučinkovitija isplivala na vrh mnoštva. Također, istim su se procesom, pokušaja i pogrešaka, nagomilali znanje, znanost i tehnologija te s vremenom trijumfirali nad neznanjem i praznovjermem. Ova se verzija darvinizma često naziva društvenom ili kulturnom selekcijom te se naizgled čini kao savršeno razumna ideja.⁵

Pri pokušaju da objasni evoluciju kulture darvinist podrijetlo novih načina na koji se pojedine stvari rade tretira tek kao trivijalne i nezanimljive pojavnosti, odnosno kao »slijepu varijaciju«. Umjesto toga, usredotočuje se na ono što smatra pravim ključem evolucije, a to je tobože natjecanje i preživljavanje najpodobnijih – selekcija najbolje prilagođenih. Međutim, ideja nasumične varijacije zapravo objašnjava jako malo toga o društvenoj promjeni: u stvarnosti, u pravilu, ljudi ne iskušavaju čitav niz različitih načina na koje nešto mogu činiti, pri čemu najuspješnije varijante putem procesa natjecanja bivaju odabrane, dok

⁵ Darvinovska ideja varijacije može se, prema tome, vrlo jednostavno primijeniti na ljudsko društvo i kulturu na način na koji sam to opisao. No postoje oni koji tvrde, prateći trag Richarda Dawkinsa između ostalih, da postoje društveni ekvivalenti gena, temeljne čestice kulture često nazivane »memi«, koji se umnožavaju s većim ili manjim uspjehom. Socijalna i kulturna evolucija mogu se, prema tome, razumjeti kao promijene u relativnoj frekvenciji suparničkih mema u »memskoj zalihi«, baš kao i geni u genskoj zalihi. Kako god, daleko od napredovanja svrhe darvinizma, ovo samo uvodi potpuno bespotrebnu pomutnju između biološkog i socijalnog nasljeđivanja, koji su međusobno prilično različiti procesi. Živi organizmi trebaju gene jer se moraju razmnožavati, ali očigledno društva, institucije, običaji, i ideje općenito, nemaju djecu. Možda je motor s unutarnjim izgaranjem proizišao iz parnog stroja, ali on nije bio njegov potomak u pravom smislu te riječi. Stoga, nema razloga vjerovanju da memi mogu ili trebaju postojati, za razliku od gena, atoma i fonema koji zbilja postoje te su esencijalne znanstvene ideje. One su esencijalne jer jednom kada smo identificirali svojstvene foneme u jeziku, primjerice, lingvisti mogu otkriti pravila pomoću kojih se oni slažu u riječi. Na isti način, identificiranje različitih tipova atoma omogućuje kemičarima da otkriju pravila po kojima se udružuju da tvore različite tvari. Ali memi nisu fundamentalne čestice kulture, s obzirom na to da *bilo što* u ljudskom društvu i kulturi može biti ubrojeno pod mem, od »znanosti« i »religije« pa do trivijalne melodije ili fraze. Dakle, nema pravila njihove kombinacije, usporednih s onima lingvistike ili kemije, te posljedično oni nemaju objašnjavačku vrijednost. Raspravljao sam o problemu mema i drugim zabudama pri uporabi darvinovske teorije u objašnjavanju socijalne evolucije, u Hallpike 1986a:29-80.

one lošije bivaju uklonjene. Obično postoji ograničen izbor te se ljudi odlučuju na onaj najlakši ili najpogodniji – uostalom, bilo bi vrlo čudno kada bi bilo drugačije. Tako se, primjerice, gotovo svaki verbalni brojčani sustav na svijetu temelji na broju 10. Bismo li trebali vjerovati da je to rezultat nekakvog procesa pokušaja i pogreške putem kojega su tisuće društava iskušale čitav niz drugih brojeva te su samo oni sustavi temeljeni na broju deset preživjeli? Ili su možda pak ljudi, bez ikakvog procesa pokušaja i pogrešaka, gotovo uvijek išli prema broju deset iz jednostavnog razloga što imamo deset prstiju pa je upravo broj 10 bio najlakši i najočitiiji izbor?

Jednom kada prihvatimo da ljudi *čine ono što je najlakše* tada to proturječi čitavoj ideji slijepe varijacije, i to upravo zbog toga što će ono što je najlakše – fizički, psihološki, tehnološki, društveno itd. – biti vrlo ograničeno te u potpunoj suprotnosti s onim što je nasumično. Pokušaj razumijevanja promijene uvodeći slučajnu varijaciju u objašnjenje u stvari je kamuflaža za neznanje, što nas opravdava od istraživanja kako su se značajne inovacije u ljudskoj povijesti zbilja pojavile. Iako je to intelektualno mnogo zahtjevnije od pretpostavljanja slučajne varijacije, to je jedini put koji će nas dovesti do odgovora na pitanje kako se nešto pojavljuje unutar bilo kojeg društva. Umjesto nasumičnosti i slučajnosti mnogo češće nalazimo kako ne samo da postoji ograničen izbor već da je prisutna mogućnost postojanja prečaca do novih ideja ili otkrića, ili pak da je neka važna promjena bila olakšana određenim skupom uvjeta koji mogu biti objašnjeni. Također je logično da ako želimo raspravljati o tome zašto je nešto moglo opstati tada moramo razumjeti kako se ono uopće pojavilo. Razumijevanje *podrijetla*, prema tome, mora biti naša prva i osnovna briga, a vidjet ćemo kako tome ideja slučajne varijacije doprinosi vrlo malo.

Drugi noseći stup darvinovske teorije je pretpostavka kako je nadmetanje za opstankom između različitih načina činjenja i mišljenja unutar ljudskog društva oduvijek bilo vrlo žestoko jer je upravo nadmetanje ono što pogoni odabir. Međutim, tome nije tako. U našem suvremenom kapitalističkom svijetu vrlo brzih inovacija, financijskih nagrada za komercijalni uspjeh i naprednih komunikacija očigledno postoji vrlo visoka razina nadmetanja; navedeno nije samo istina za dobra i usluge već i za tržište ideja te naših stanovišta kako bismo trebali

živjeti. Ovi su uvjeti sami po sebi vrlo neobični. U ranijim periodima, a naročito u malim, tehnološki primitivnim društvima, brzina inovacije vrlo je spora i s malo alternativnih izbora, isto tako, svi različiti načini kako se nešto radi mogu biti održivi, što znači da je nadmetanje među njima vrlo slabo. Prema tome, široko rasprostranjen običaj ili institucija, kao što su magija ili ratovanje, nisu se nužno dokazali u strogoj borbi za opstanak – prisutna je mogućnost da jednostavno postoje često ponavljajuća obilježja ljudske prirode i društva koja ih proizvode. Ako uvjeti nisu zahtjevni onda će nešto neučinkovito lako opstati unedogled jer je pritom kompetitivni pritisak nizak. (Osvajačko ratovanje, trgovina, poslovanje i kapitalizam, debata i logički argument te znanstveni eksperiment drugi su primjeri koji ilustriraju razinu nadmetanja koja je porasla tijekom socijalne evolucije.)

Opstanak pojedinih običaja ili institucija, prema tome, ne dokazuje kako su oni bolje prilagođeni i korisniji od njihovih alternativa. Oni mogu biti beskorisni ali bezopasni, ili mogu biti štetni ali kombinirani s drugim običajima što *su* korisni, ili jednostavno ne moraju biti toliko štetni da unište određeno društvo. Uvjerenje da sve što je preživjelo *mora* biti dobro prilagođeno, i ako bismo samo bili dovoljno pametni uvidjeli bismo kako, često stvara lakovjerni stav uma koji je suprotan od onog znanstvenog. Zbog toga što su antropolozi bili uvjereni da ako pojedini običaj ili institucija opstanu oni moraju, nekako, biti prilagodljivi, tražili su bilo kakav pozitivan učinak koji bi imali na skupinu. Kada bi našli takav pozitivan učinak, što inače nije vrlo teško, tvrdili bi da to objašnjava njihovo postojanje (običaja i institucija), zanemarujući pritom vlastita objašnjenja pripadnika istraživane kulture a na koja se gledalo kao na praznovjerna i neznanstvena. Primjerice, antropologija je puna slabašnih objašnjenja osvete, ratovanja, kanibalizma, obredne razmjene, religije, vraćanja, proricanja, svetih krava itd., utemeljenih na njihovoj pretpostavljenoj vrijednosti za opstanak, a koja u potpunosti zanemaruje njihove zbiljske povijesne korijene te vjerovanja samih nositelja kulture. (Očigledno je kako čitav niz društvenih institucija *jest* koristan – seoska vijeća, sudovi, obrambene zidine oko naselja itd., međutim, ne trebamo nikakvu vrstu darvinovske teorije kako bismo bili u mogućnosti objasniti ove stvari, i to iz jednostavnog razloga što su njihove koristi ljudima sasvim jasne.)

Stoga moramo uzmaknuti od stava koji vjeruje da je povijest bila neprekidna borba između bolje i manje prilagođenog, te prepoznati da se stvari dešavaju jer su lagane za izvođenje ili zbog toga što su uvjeti za njihov razvoj povoljni, a ne zbog toga što su nužno u najboljem interesu za ljude ili su pak najučinkovitija rješenja njihovih problema. Umjesto preživljavanja najpodobnijih, najčešće imamo preživljavanje osrednjih.

Tako je, primjerice, magija u predmodernom društvu bila sveprisutna, no to nije bilo zato jer su ljudi diljem svijeta izvodili eksperimente te utvrdili da određene čarolije djeluju vrlo dobro – naime, stvarnost je bila upravo suprotna. Ljudi koji se još uvijek nalaze na svojstvenom stupnju intelektualnog razvoja određene ideje i načine mišljenja vide inherentno uvjerljivima – kao što je načelo »slično djeluje na slično«, ili da ime neke stvari ili bića ima samo po sebi moć nad onim što imenuje – a zbog ovakvih razloga ti će ljudi nastaviti vjerovati u magiju bez obzira što ona ne djeluje. Zapravo je vrlo teško pobiti magijska vjerovanja eksperimentalnom metodom jer se u svakom trenutku može naći čitav niz opravdanja koja objašnjavaju zašto je magija podbacila u određenom slučaju. Stoga teorija koja kaže kako su ova vjerovanja s vremenom bila odabrana zbog njihove vrijednosti preživljavanja za određenog pojedinca ili skupinu stvari shvaća potpuno pogrešno: ona su univerzalna jer jednostavno odražavaju način na koji ljudski um razmišlja u određenom stadiju svog razvoja. Ona su opstala ne zbog toga što su podnijela neki rigorozni selekcijski proces, već upravo zbog toga što ih je teško dovesti u odlučujući obračun s činjenicama, a kao i tako mnogo toga u ranim stadijima kulture i ona, *čini se*, funkcioniraju izvrsno neovisno o činjenicama. I doista, jedna je od najočitijih životnih činjenica da ljudi suočeni s dokazima koji proturječe njihovim vjerovanjima jednostavno ne prihvaćaju takve dokaze, ignoriraju ih, nalaze isprike, ne razumiju ih, odbijaju ih itd.

Jednom kada prestanemo biti opsjednuti s nadmetanjem, te shvatimo koliko je, pogotovo u primitivnom miljeu, čitavom rasponu osrednjih navada, institucija i vjerovanja kao što je magija lako opstati, tada stječemo slobodu gledanja u potpuno drugom smjeru. To podrazumijeva mogućnost da način na koji se nešto radi, bila to vrsta tehnologije, tip socijalne organizacije ili ideja, može također imati neslućen potencijal činjenja i drugih stvari

koje će se razotkriti naknadno kada izmijenjene okolnosti budu pogodne. Nadmetanje se usredotočuje na pobjedu pobjednika nad gubitnikom, no to vrlo često navodi na krivi put jer u mnogim slučajevima gubitnik omogućuje podlogu za pobjednika te načine i sredstva pomoću kojih on zadobiva život.

Primjerice, Sir James Frazer u *Zlatnoj grani* predložio je evolucijski slijed kojim je magiju smijenila religija, a koju je kao objašnjenje prirode smijenila znanost, a koja napreduje zbacivanjem prethodnika. Ova perspektiva gleda unatrag i stoga vidi samo neuspjehe koji završavaju na stranputici; međutim, ako umjesto toga pogled uputimo *naprijed* pokazati ću kako su magija i religija, i to poglavito u oblicima alkemije, astrologije te ideje kozmičkog poretka, bile ključni temelji za eventualni razvoj znanosti. Ovo isto načelo *evolucijskog potencijala* nalazi se u mnogim drugim područjima kulture gdje su početni razlozi interesa za nečim mogli biti vrlo drugačiji od onoga što se izrodilo kao najvažnija mogućnost određenog područja. Ponekad postoje lagane staze koje vode do složenih otkrića, tako da se teške i složene ideje prvo pojave u jednostavnim oblicima koji često nemaju praktične vrijednosti. Sve ovo baca u potpunosti novo svjetlo na čitavu ideju opstanka osrednjeg jer ono što je zbilja značajno nije samo korist koju nešto ima ovdje i sada, već i njegova svojstva te mogući budući evolucijski potencijal. Drugim riječima, počinjemo misliti o *konstrukciji*, a ne selekciji, o načinu na koji su složeniji sustavi svih vrsta građeni, no prije nego što s ovom temom odemo dalje moramo se osvrnuti na treću veliku zabludu darvinizma, a to je materijalizam.

3. Materijalizam

Prvo pitanje koje si darvinist postavlja pri pokušaju odgovora na pitanje razloga odabira pojedinog običaja, institucije ili vjerovanja, glasi: »Koju *korist* ono ima?«. Sama Darwinova teorija niknula je iz utilitarističkog i materijalističkog pogleda na čovjeka, koji se neprestano natječe za ograničene resurse nastojeći pritom koristiti što manje napora, i kojeg temeljno pokreću životinjski motivi parenja, roditeljstva te nastojanja povećanja udjela svojih gena u populaciji. Naše fizičke potrebe imaju prednost pred svim ostalima, a to je ujedno i razlog zbog kojeg su materijalni faktori kao što su populacijski rast, geografija, načini proizvodnje te potreba za iskorištavanjem energije odredili razvojnu putanju povijesti. Objektivne stvarnosti

prirodnoga svijeta također su neizbježne i ne mogu biti izmijenjene našim načinom kojim ih misaono dohvaćamo. Priroda, stoga, ima temeljno prvenstvo nad umom, a stanovište koje kaže da su ideje i vjerovanja osnovni čimbenici ljudskog ponašanja može se odbaciti kao »mentalizam«.⁶

Ovaj svjetonazor proizvod je doba pare, ekonomije devetnaestog stoljeća te ideja o opstanku najpodobnijih, životne škole, životne filozofije vlasnika željezara i tvornica industrijskih gradova – »najslabiji bivaju odstranjeni«, ovjekovječenih u imaginarnom gradu Coketownu Dickensove novele *Teška vremena*. Djelo započinje čuvenim riječima učitelja, gospodina Gradgrinda, »Ono što sada želim su činjenice. Učite ove dječake i djevojčice ničem drugom doli činjenicama. Samo su činjenice ono što nam u životu treba. Usadite im ništa drugo i iskorijenite sve ostalo. Umove mislećih životinja moguće je izgraditi samo na temelju činjenica: ništa drugo im nikada neće biti od pomoći.« Ovdje nema mjesta fantastičnome, već samo čvrstim činjenicama, jeftinom kupovanju da bi se skupo prodalo, a za one bez ustrajnosti s ciljem uspjeha tu su ubožnica i prosjački grob.

Mnogi su antropolozi cjelokupnu socijalnu evoluciju promatrali kao divovski Coketown u kojem su jedine zbilja važne činjenice one materijalne koje se tiču hrane i skloništa, maksimalizacije energije, razmnožavanja, i gdje je život okrutna i turobna borba za resurse u kojoj slabi i sanjari završavaju zgaženi pod nogama drugih, a institucije i običaji odabrani su zbog svoje vrijednosti preživljavanja. Pretpostavlja se da će u primitivnim društvima, zbog njihove jednostavne tehnologije i ograničenih resursa, borba za opstanak biti naročito žestoka te će selekcija djelovati iznimno rigorozno, i to posebice kroz ratovanje. Ideje i vjerovanja tek su nešto više od odraza društvene organizacije i materijalnih potreba, one su samo tanak sloj na površini stvarnosti, dok će rituali, religija, magija i svi drugi oblici

⁶ Kako je to poznati arheolog Gordon Childe izrazio »Očito je da društva ,ne mogu živjeti samo od kruha'. Ali ako ,svaka riječ koja je izašla iz Božjih usta' izravno ili neizravno ne potiče rast i biološki i ekonomski prosperitet društva koja ga veličaju, to društvo i njegov bog naposljetku će iščeznuti. Upravo je to taj prirodni odabir koji jamči *na duže staze* da su ideali društva ,samo translacije i inverzije materijalnog u ljudskim umovima'.« (Childe 1954:16)

praznovjerja biti odabrani zbog njihovog doprinosa društvenoj solidarnosti ili osobnom samopouzdanju.⁷

Ovo uopće nije sukladno mom osobnom iskustvu: papuanski narod Tauade, s kojima sam živio određeno vrijeme (vidi Hallpike 1977a), imali su pristup bogatim prirodnim resursima, osobito golemim površinama zemlje, te su bez obzira na to, u pretkolonijalnim vremenima, imali najvišu razinu nasilnih sukoba na svijetu. Njihov najveći interes bio je uzgoj velikih krda svinja koje su devastirale njihove vrtove što je proizvelo bezbrojne sporove, pa čak i umorstva, svinje su zatim pobijene u tolikim brojevima da se višak mesa bacao psima. Uložen je silan trud u podizanje sela za gozbe s ciljem štovanja kostiju mrtvih, međutim, nakon samo nekoliko mjeseci ova sela, zajedno s kućama svojih velikih ljudi, bila su napuštena i ostavljena da trunu. Velika područja golih travnjaka nastala su iz nepotrebnog paljenja za zabavu, a njihova tradicionalna praksa bila je čuvanje trupala važnih muškaraca u svojim zaseocima kako bi preko mirisa crpili njihovu životnu snagu premda su smrad smatrali odvratnim.

Ovo zasigurno nisu stvari kakve bi gospodin Gradgrind odobravao. On bi vjerojatno namrgođeno osudio Tauade zbog njihova izostanka planiranog i promišljenog djelovanja te njihove nesmotrene upotrebe resursa, njihovog nerazboritog nasilja, te ponad svega, zbog upravljanja svog ponašanja preko fantastičnog namjesto činjeničnog. Bez obzira na spomenuto, Tauade su uspjeli preživjeti potpuno uspješno, a tome je slučaj stoga što Coketown zapravo i nije vrlo realističan model svijeta. U primitivnim društvima materijalni uvjeti života sasvim su sigurno ograničavajući – proizvodnja hrane dovoljna je tek za osnovni opstanak, izbor građevinskih materijala vrlo je ograničen, radna snaga je malena, a tehnologija jednostavna, međutim, upravo ovi razlozi omogućuju mnogo različitih načina organiziranja društvenog života od kojih će svi biti funkcionalni. Dokle god udovoljavamo našim temeljnim materijalnim potrebama priroda će biti ravnodušna prema načinu na koji organiziramo društvo i kako provodimo svoje slobodno vrijeme. Primjerice, skupina muškaraca s kamenim alatima može se organizirati s ciljem sječe drveća i izrade dasaka,

⁷ Vidi Harris 1980; također Sanderson 2001 što je produžena obrana darvinističke i materijalističke teorije socijalne evolucije.

ova organizacija može se vršiti na temelju klana, dobne skupine, položaja, mjesta življenja ili pak na temelju prijateljstava. Vjerovanje da u svakom primitivnom društvu postoji jedinstveno optimalno rješenje primjenjivo na svaki »problem« opstanka, a koje će s vremenom neizbježno biti otkriveno putem prirodnog odabira, potpuna je zabluda. Naime, što društvena organizacija postaje složenijom to su mogućnosti izbora malobrojnije: primjerice, postoji samo jedan način organiziranja radne snage goleme suvremene pilane jer ista mora djelovati s ciljem dobitka kako bi otplatila i održala skupo postrojenje te posljedično mora imati visoku razinu podjele rada, dobru prijevoznu umreženost itd. U Coketownu vrijede ista načela – golema tehnologija i velika proliferacija dobara (čak i za radnike) nalažu tvornicama da budu smještene u gradovima, vlakovi od željezne kovine pokretani ugljenom kako bi stizali na vrijeme, tvornički štambilji kako bi radnici na vrijeme dolazili na posao, policija koja održava red i sav ostali složeni vladin i financijski aparat koji omogućuje da sve teče glatko. Ovi složeni uvjeti objašnjavaju zašto su sve suvremene industrijske zemlje jedna nalik na drugu: ne zbog toga što su iskušane milijune bizarnih alternativa koje su s vremenom iskorijenjene putem prirodnog odabira, već zbog toga što je samo jedan model uopće i bio moguć.

U nezahtjevnim uvjetima, u kojima su brojne opcije podjednako održive, možemo očekivati preživljavanje prosječnog kao dio prirodnog tijeka stvari, poglavito tamo gdje svi susjedi, kao što je to slučaj kod velikog broja primitivnih društava, čine istu stvar pa su suparničke alternative odsutne. Mnogo je običaja, vjerovanja i praksi osrednje upravo iz razloga što ljudi čine ono što im je u danim okolnostima najlakše ili najprivlačnije, a ono što je najlakše za činiti malo je vjerojatno i vrlo učinkovito ili čak vrlo razborito. Za većinu ljudi najlakše je slijediti gomilu, činiti stvari na stari poznati način, biti lijen, proždrljiv, osvetoljubiv, radije ići u krajnosti negoli slijediti umjereni put, slijepo se držati naredbi umjesto misliti na sebe, te biti sumnjičav prema strancima. Jednom kada su ljudi osmislili nešto što nas služi bolje nego ništa, lako je pasti pod prirodno iskušenje i odmarati se na vlastitim zaslugama te ne učiniti sljedeći korak, osim ako, naravno, ne postoji nesavladiv razlog za to. Ovo je zasigurno istinito u kontekstu povijesti razvoja tehnologije koja je u predmodernim društvima imala vrlo

snažnu sklonost da se usidri u ustaljenu naviku pošto bi ljudi usvojili neku novu alatku. Zašto je onda došlo do ikakve značajne promjene?

4. Mjesto fantastičnog u socijalnoj evoluciji

Da je rani čovjek zbilja razmišljao kao gospodin Gradgrind, u osnovi zabrinut materijalnim proračunima dobiti i gubitka te onoga što bi bilo neposredno korisno, s trijeznim stavom o činjenicama ignorirajući pritom ono fantastično i imaginativno, tada se vjerojatno ne bi uopće mnogo toga dogodilo po pitanju socijalne i kulturne evolucije. Temeljan razlog koji ide u prilog ovoj tvrdnji sadržan je u činjenici kako neki od najvažnijih izuma u povijesti ljudskog roda početno nisu imali nikakvu praktičnu isplativost, isto tako, primitivni je čovjek, u odnosu na nas, često imao prilično drugačije ideje o tome kako *biti* praktičan. Naravno da je i on, baš kao i mi, htio zdravlje i blagostanje, međutim, od najranijih dana o kojima imamo ikakve pouzdane dokaze, znamo da čovjek nije vidio svijet tek preko njegovih neposredno vidljivih fizičkih svojstava, već ga je doživljavao i kao prožetoga nadnaravnim silama i bićima o kojima su njegovi opstanak i blagostanje ovisili.

Ovdje se moramo podsjetiti da okruženje može biti, do određene mjere, ono što ljudi misle da ono je, a upravo to ne mora imati uporišta u objektivnoj stvarnosti. Međutim, priroda se ne ponaša kao gospodin Gradgrind pa nas, kad si god nešto krivo predočimo ili shvatimo kao npr. da je Zemlja ravna, kazni udarcem po zglobovima; nasuprot tome, ona može biti skrivena iza brojnih slojeva višeznačja i obmana. S obzirom na to da će mnoge različite, a pritom i lažne, interpretacije prirode naizgled funkcionirati, materijalističko vjerovanje da će one s vremenom biti odstranjene putem prirodnog odabira ne može biti ispravno, a osrednje ideje preživjeti će upravo kao i osrednje institucije. Biljke će rasti sasvim dobro i bez upotrebe vrtne čarolije, kiše će padati i bez rituala kojima ih se priziva, a Azteci nisu morali pobiti na tisuće ljudskih žrtava kako bi osigurali opstanak Sunca. Za primitivnog čovjeka voda, zrak, vatra i zemlja, životinje i drveće nisu bili puki fizički objekti, već su predstavljali bića ispunjena zagonetnim moćima što su bile srodne samom čovjeku, stoga su njegovi seksualni čini i njegova ubijanja životinja i ljudi odjekivala s kozmičkom značajnošću. Igra, mitovi i

rituali bili su dio ovog svijeta mašte koji je ogrnuo prirodni svijet simboličkim formama, i koji je svoj izričaj našao u umjetničkom izrazu, ritualima i ukrašavanju tijela.

Zabrinjavajuće, međutim, za gospodina Gradgrinda, ali ove su magične preokupacije imale velike praktične posljedice, i to upravo zbog toga što su inspirirale ljude da čine stvari koje, iz perspektive Coketowna, nemaju nikakvog praktičnog smisla, ali koje su ih vodile da istraže svojstva svijeta koji ih je okruživao te time otkriju najlakše staze prema njegovom evolucijskom potencijalu. Osobno ukrašavanje, primjerice, nema nikakvu praktičnu upotrebu, ali zbog toga što je rani čovjek volio ukrase prvo je upotrijebio zlato i bakar sa svrhom samoukrašavanja, dakle prije nego što je imao ikakvu ideju o tome za što su ovi metali pogodni u praktičnom smislu. No dok je najranija upotreba metala bila u trivijalne svrhe samoukrašavanja, kao što su to bile školjke otočana zapadnog Pacifika, za razliku od školjaka metal je imao nevjerojatan evolucijski potencijal. Početno je ovo bilo ostvareno kroz široki raspon oruđa i oružja, zatim strojeva, a ovaj je potencijal do svog punog ostvarenja došao tek u proteklih nekoliko stoljeća kroz razvoj tehnologija para i elektriciteta. Do ovoga je došlo jer su se ljudi doslovno odvažili na igru s novim materijalima iz nepraktičnih razloga ukrašavanja tijela, a preko čega su naposljetku upoznali njihove praktične mogućnosti. Isto su tako čast i status predstavljali motivacije od golemog značaja, posebice u ekonomiji i ratovanju, stimulirajući tako ljude na poduzimanje napora koji nikada ne bi bili postignuti od strane pukog nastojanja za fizičkim opstankom.

Kako su društva postajala složenija važnost nepraktičnog kao temelja praktičnog nije se umanjila. Religija je bila glavna inspiracija za svu monumentalnu arhitekturu starih civilizacija (uz iznimku obrambenih utvrda). Piramide, tako, nisu imale praktičnu svrhu; one su bile goleme jer je to bilo privlačilo ljudsku maštu te su godile i laskale egu faraona, no zbog toga što su bile goleme ljudi su naučili mnogo o gradnji s kamenom te na koji način organizirati velike javne radove, što ne bi bio slučaj da su bili zadovoljni s malim građevinama od blata i opeke. Rani zemljoradnici diljem svijeta, kao dio svojih općih izračuna o sjetvi i žetvi, promatrali su kretanja sunca, mjeseca i zvijezda. Međutim, prava sustavna astronomska promatranja drevnih civilizacija išla su daleko iznad ovakvih ograničenih praktičnih potreba

te su bila temeljena na vjerovanju da dobro vođeno društvo mora biti u skladu s nebesima, stoga je astrologija položila temelje astronomije te mnogih kasnijih dostignuća u matematici. Magija je bila temelj alkemije koja je, među Kinezima, Arapima i Europljanima, vodila do intenzivnih istraživanja svojstava velikog broja tvari, u potrazi za eliksirom života koji bi omogućio besmrtnost i bio sredstvo putem kojeg bi se osnovni metali pretvarali u zlato. Bez ovih opsežnih i zavodljivih istraživanja suvremena se kemija nikada ne bi razvila.

Rat, za razliku od religije, oduvijek je bio viđen kao eminentno praktična aktivnost (barem prema evolucionistima) putem koje ljudi brane svoje vitalne interese, te kao arhetipski primjer borbe za opstankom u kojoj čovjek blisko podsjeća na životinje. No, kada se životinje bore one su, za razliku od čovjeka, vrlo racionalne i oprezne te je velik dio njihove borbe ritualiziran i usmjeren na izbjegavanje ozbiljnih ozljeda, dok je njihova agresija usmjerena na praktične ciljeve pronalaska hrane ili partnera, ili obrane teritorija. U ratovanju primitivnih ljudi ne radi se toliko o obrani teritorija, pristupu oskudnim resursima ili odabiru najpodobnijih, već se ratovanje obično vodi zbog uvrede, osvete ili potrebe muškaraca za impresioniranjem svojih ženskadija i ostalih ubijanjem ljudi, te je nusproizvod necentralizirane političke organizacije koja nije u stanju kontrolirati beskrajne cikluse odmazde što su izazvani. Ratovanje također može biti oblik ljudskog žrtvovanja pri čemu je ubijanje izvor nadnaravne moći. Dok je primitivno ratovanje uvelike bilo, iz praktičnog gledišta, traćenje vremena ono je ujedno bilo ključno za postavljanje temelja države, te se sa sigurnošću može reći da je život u plemenskom društvu bio pretežito miran tada nikada ne bi došlo do nastanka države. Da u prošlosti ljudskih društava nije bilo ratovanja ovakvog disfunkcionalnog tipa zasigurno ne bi bilo ni ratovanja konstruktivnog tipa koja su podignula civilizacije Egipta, Mezopotamije, Kine, Grčke i Rima.

Socijalna evolucija bila je moguća djelomično jer, umjesto eliminiranja svega što nije neposredno korisno, društva sa sobom nose dobar dio »nepotrebnog tereta« koji u danom trenutku ne mora imati nikakvu adaptivnu vrijednost. Društva zapravo djeluju kao oni ljudi koji nikada ništa ne bacaju, jer »nikada ne znate kada bi moglo biti od koristi«.

5. Evolucija kao konstrukcija, a ne selekcija

Samo zato što je neka društvena institucija, izum ili ideja iščezla, to ne znači da je to bio neuspjeh u borbi za opstanak, jer mi također trebamo vidjeti što je to omogućilo. Umjesto da pitamo »Kako je ovaj običaj adaptivan?«, na što se obično ne može odgovoriti, korisnije je postaviti pitanje koji su mu učinci: »Što ga omogućuje, a što koči?«. Činjenica da zlato više nije standardna vrijednost u modernom svijetu ne znači da je to bio ekonomski neuspjeh u usporedbi s papirnatim novcem, ekvivalent dinosaurima u biološkoj evoluciji, jer bi to zanemarilo ogromne učinke koje je zlato imalo u olakšavanju svjetske trgovine, a postoje i mnogi drugi primjeri. Više nemamo božanske kraljeve ranijih društava, ali oni su bez obzira na to u svoje doba bili ključni za razvoj države. Recipročni parni motori koji su pumpali vodu iz rudnika i pokretali lokomotive sada su pali u zaborav, a zamijenili su ih turbine, električni motori i motori s unutrašnjim izgaranjem. Međutim, bilo bi apsurdno opisati ih kao neuspjehe u borbi za opstanak: oni su postavili temelje za industrijsku revoluciju te su pomogli u stvaranju uvjeta u kojima se električni motor i motor s unutrašnjim izgaranjem mogao pojaviti.

Nasuprot tome, postoje neke institucije, poput robovlasništva, koje su bile manje ili više univerzalne ali koje nisu imale evolucijski potencijal te nisu nigdje vodile; ili nomadski ratnik s moćnim lukom koji je uživao vojni uspjeh mnogo stoljeća, ali bez čvrstog poljoprivrednog oslonca u osnovi je ostao parazitski orijentiran i destruktivan, i stoga nije mogao ostaviti značajnog traga u povijesti.

Kada gledamo na evoluciju društava, važno pitanje, stoga, nije »Koliko je nešto učestalo?« ili »Zašto je nešto iščezlo?« već »Koje je značajne učinke imalo na ostatak društva u svoje vrijeme?« Primjerice, značajnost zemljoradnje, klanova, gradova, metalurgije i elektriciteta nije sadržana samo u tome koliko su sami po sebi bili uspješni, već i u tome koja su daljnja dostignuća omogućili.

To znači da u socijalnoj i kulturnoj evoluciji može postojati *akumulacija nužnih uvjeta* za daljnje promjene u važnim smjerovima, kao što su veća naselja, veća politička centralizacija,

pogodniji uvjeti za izume, razvoj pismenosti itd. Ovo nas dovodi do posljednjeg nedostatka u Darwinovom modelu socijalne evolucije, a to je potpuni nedostatak interesa o tome kako *sustavi* i *strukture* uistinu rade i razvijaju se. Jedino je zabrinut time je li ovaj ili onaj pojedini običaj ili institucija korisna, i stoga gleda na društvo atomistički, kao na jednostavnu nakupinu prilagodbi ovdje i sada, zbirku djelića i komadića, izuma, običaja, institucija, ideja itd., od kojih je svaka pojedinačno odabrana putem takmičarskog procesa. Ali kada se referiram na akumulaciju potrebnih uvjeta mislim na postupnu *konstrukciju* rastućih složenih sustava (bilo da se radi o društvima, strukturama znanja ili tehnologijama), a to implicira da se ključne inovacije trebaju pojaviti određenim redoslijedom. Stoga je usvajanje zemljoradnje i pripitomljavanje životinja postavilo temelje za mnogo veće i sedentarnije skupine nego što bi to moglo biti moguće samo lovom i skupljanjem. Novi odnosi vlasništva s obradivom zemljom omogućili su razvoj korporativnih skupina kao što su klanovi i loze, koji su bili temelj nasljednog autoriteta, a ovi i drugi uvjeti, kao što je razvoj ekonomskog viška kroz doprinos, osvajačko ratovanje i trgovina, zauzvrat su položili temelje za pojavu države. Zato što je država mogla kontrolirati velike populacije, i izvlačiti odgovarajuće ekonomske viškove od njih, nastao je novi skup uvjeta, uključujući urbanizaciju, koja je bila osnova pismene civilizacije i visoke kulture, uključujući razvoj filozofije i svjetskih religija, te kasnije pojavu moderne znanosti i industrijalizma. Promjene u ovom procesu također su se pojavile po određenom redoslijedu pri čemu su rast, centralizacija, hijerarhijske strukture, urbanizacija i pojačanje podijele rada rezultirali približno sličnim razvojem u različitim dijelovima svijeta.⁸ Ovaj je konstruktivni ili *transformacijski* pogled na evoluciju stoga u radikalnoj suprotnosti s varijacijskim modelom darvinizma.

Međutim, često se prigovara da je svako društvo jedinstveno, i da otkad su se poljoprivreda, država, gradovi ili pismenost razvili na vrlo različite načine u različitim vremenima i mjestima, ne može postojati jedinstven evolucijski put od drevnoga svijeta do pismene civilizacije. Svakako ne tvrdim da postoji takav put, a ovaj prigovor promašuje važnu bit upravo *zato što*

⁸ Antropolozi su opetovano demonstrirali tvrdnju da se važne društvene, kulturne i tehnološke inovacije pojavljuju u pravilnom redoslijedu. Za primjer vidi Naroll 1956; Freeman & Winch 1957; Murdock & Provost 1973; Hallpike 1986:1-3; Peregrine, Ember & Ember 2004.

postoje mnogi različiti načini dolaska do zemljoradnje, države, gradova ili pismenosti od kojih možemo očekivati da se opetovano pojavljuju u povijesti. Ako u krajoliku postoje mnogi putovi koji vode do određenog mjesta, to je vjerojatnije da će mnogo ljudi stići tamo. Međutim, bez obzira kako su stigli tamo, ljudi sa državama, gradovima i pismenošću sada podlažu sličnim ograničenjima, te je veća mogućnost da imaju potencijal za razvoj carstava, napredne tehnologije, filozofije, univerzalnih religijskih sustava itd.

Međutim, očito je da nakupljanje potrebnih uvjeta neće uvijek ići unedogled sve dok svako društvo ne razvije državu i, s vremenom, industrijsku civilizaciju. Većina društava *nije* spontano razvila državu, a kamoli modernu znanost i industriju, i to stoga što u većini slučajeva potrebni uvjeti za taj razvoj nisu bili prisutni. Stoga su stagnacija i ravnoteža jednako moguće kao i evolucijski napredak, i ovdje je važno naglasiti da specifične karakteristike pojedinih društava mogu biti od velike važnosti u načinu na koji se razvijaju. Evolucijski put kojeg svako društvo slijedi do određene mjere predodređen je načinom na koji društvo taj put otpočne, povijesnim posebnostima iz ranih faza koje mogu ostaviti svoj trag u budućem razvoju. Neke specifične karakteristike ili temeljni principi određene društvene organizacije ili sustava vjerovanja stoga mogu olakšati ili otežati razvoj nasljednog političkog vodstva, države, znanosti ili kapitalizma. Socijalna evolucija zasigurno nije neki jedinstveni, opći proces koji će biti isti svugdje, bez obzira na lokalne okolnosti.

6. Evolucija misli

Ljudski um očito je bio u središtu ovog evolucijskog procesa, ali moderna se znanstvena misao, posebice, razvila u posljednjih nekoliko stotina godina. Postoje brojni dokazi iz antropologije i psihologije koji pokazuju da članovi nepismenih, malih društava s jednostavnom tehnologijom, »primitivnih društava« kako ih prikladno nazivam, na mnoge načine ne misle poput obrazovanih članova modernih industrijskih društava. Mnogi su ljudi viktorijanskog vremena vjerovali da su mozgovi ljudi čija su društva razvila relativno malo znanosti i tehnologije, poput onih u Australiji, Melaneziji ili Africi, bili različiti od onih u drugih ljudi, kao primjerice Kineza, Indijaca i Europljana, gdje su tehnologija i znanost bile visoko razvijene. Međutim, znamo da je to bilo pogrešno jer Afrička ili Melanezijska djeca iz

nepismenih, plemenskih društava mogu, ako su poslana u zapadnjačke škole i sveučilišta, naučiti suvremenu znanost.

Stoga je razumljivo za pretpostaviti da su mozgovi ljudi od prije 10.000 godina u biti bili isti poput naših, i da ono što se zapravo promijenilo nisu naši geni i naša osnovna inteligencija, već *kako koristimo naše mozgove i nove intelektualne vještine koje smo naučili*. Ovaj pristup baca potpuno novo svjetlo na stari problem o primitivnoj misli, jer da bismo razumjeli kako se učenje pojavljuje možemo proučavati živuće ljude, umjesto da špekuliramo o nepoznatim precima. Mi zapravo možemo mnogo toga naučiti o tome kako se kultura razvila iz istraživanja o tome kako se razvija mišljenje kod djece, što su napravili razvojni psiholozi, poput Piageta, u vrlo opsežnim istraživanjima djece diljem svijeta. Razlog je jednostavan: dijete pronalazi neke ideje i načine mišljenja mnogo lakšim od drugih, bilo da govorimo o prirodnim ili društvenim svjetovima, ali dijete će savladati složenije oblike misli jedino ako se treba suočiti s problemima koji ih uključuju u svakodnevni život, te također ako mu njegova kultura može omogućiti intelektualne alate za njihovo rješavanje, kao što su knjige i školovanje. U nedostatku ovih uvjeta, u nekim slučajevima, razmišljanje odraslih neće se znatno razviti iznad dječje razine, ali ovi oblici misli još će uvijek biti prilično prikladni za funkcioniranje u njihovu svakodnevnom životu.

Primjerice, Tauade s Papue Nove Gvineje nemaju riječi za brojeve iznad dva, stoga je prilično razumljivo da ne mogu imati ideju o množenju i dijeljenju, a u njihovoj kulturi brojanja na prste ruku i nogu čak i odrasli Tauade nisu imali potrebu dalje razvijati jednostavne matematičke vještine koje su usvojili kao djeca. Oni su također razmišljali o vremenu i prostoru na jednako osnovan način koji ima bliske sličnosti s dječjim razmišljanjima o istome. Opet, djeci je teško odvojiti nazive stvari od samih stvari, zbog čega lako prihvaćaju mogućnost magičnih čini; a kada pokušavaju razumjeti kako se oblaci, vjetar i mjesec ponašaju najjednostavnije je za djecu misliti o tome kao da ima neku svrhu, što znači da postoje da bi nam donijeli kišu, ili izašli po noći. Ako je tehnologija jednostavna i ako je intelektualna okolina općenito nezahtjevna, onda će takve osnovne vrste misli opstati i u odrasloj dobi, kao i u slučaju magije, i evolucija ljudske misli klasičan je primjer opstanka

osrednjeg. Međutim, to naravno ne znači da su članovi primitivnih društava zaista djeca jer su u svim drugim aspektima, kao što su vještine, imaginacija, znanje i samokontrola, odrasli poput nas.

Gospodin Gradgrind zahtijevao je da se dječake i djevojčice ne podučava ništa drugo doli činjenice. Međutim, činjenice nam nisu pružene na pladnju. Moramo aktivno upregnuti svoje umove prema svijetu prirode da bismo izgradili naše razumijevanje o njemu, a način na koji ćemo to učiniti ovisit će, između ostalog, o našim pretpostavkama o njemu i intelektualnim vještinama koje smo razvili. Jednom kada odemo iznad najjednostavnijih opažanja – voda je mokra ili vatra peče – naši umovi konstantno posreduju vlastitim reprezentacijama stvarnosti: za primitivne ljude magija i vračanje očigledne su činjenice, kao što se činjenicom čini da je zemlja na kojoj stojimo ravna i stacionirana, i da su sunce i mjesec mala tijela koja se pomiču na nebu, i oni neće susresti ništa za što se čini da je u kontradikciji s ovim očiglednim činjenicama.

Razumijevanje vlastitog društva i razmišljanje o moralnim problemima na neke je načine podjednako teško kao i razumijevanje prirodnog svijeta. Ljudski um pronalazi najjednostavnijim misliti u okvirima ovdje i sada, konkretno i lokalno, i dok god se čini da institucija funkcionira najjednostavnije je održavati ju putem običaja. S obzirom na to da se običaj ne temelji na artikuliranoj svrsi ili planiranju, već se javlja nehotice, bit će teško razmišljati o tome ili pak isto objasniti strancima iz drugih društava. Analitički, samorefleksivni, logički i apstraktni oblici misli koje uzimamo zdravo za gotovo u razmišljanju o tome kako naše društvo treba biti organizirano nisu uobičajena za sva živa bića. Oni su jedino bili dohvaćeni dugom povijesnom i intelektualnom borbom u kojoj smo naučili razmišljati o problemima društva i etike, o ljudskoj prirodi i psihologiji, te o jeziku i o samom mišljenju.

Ovi revolucionarni razvoji u moći ljudske misli, stoga, nisu bili rezultat bilo kakvih promjena u našim genima i našoj osnovnoj inteligenciji, već koevolucije kulture i intelektualnih vještina pojedinaca koji su ih prenijeli. Oni su nastali kao rezultat potrebe za odgovorom na nove

probleme i situacije koje su proizašle iz promjena u društvenim organizacijama i tehnologiji: poput poljoprivrede, primjerice, ili države, ili novca, ili zahtjeva birokratske organizacije, mjerenja itd.

7. Socijalna evolucija i historicizam

Da sažmemo, rašireni procesi socijalne evolucije u posljednjih 10.000 godina nisu bili samo slijed povijesnih slučajnosti, niti darvinovski procesi varijacije i selekcije, niti su bili vođeni samo materijalnim potrebama i tehnologijom, već je to bio proces vođen određenim osnovnim principima.

Umjesto da mislimo da ljudi rade slučajne stvari koje zatim bivaju odabrane, mnogo je realističnije smatrati da čine ono što je najlakše u okolnostima određenog društvenog i intelektualnog »krajolika«; to će najvjerojatnije biti nešto osrednje, ali će isto preživjeti zbog niske razine nadmetanja koja je normalna. Ljudi mogu raditi neke stvari iz nepraktičnih ili iracionalnih razloga, ali bez tih motiva nikad ne bi proveli neke aktivnosti ili istraživanja koja su bila ključna za razvoj države, znanosti ili tehnologije. Ono što je uistinu važno, nije koliko u ovom trenutku nešto može biti korisno, već njegove mogućnosti u budućnosti, njegov evolucijski potencijal. Evolucijski potencijal postoji zbog toga što mnogi dijelovi tehnologije, društvenih institucija i ideja imaju dodatne karakteristike u odnosu na one koje su prvenstveno usvojene te se u pravim okolnostima mogu pokazati iznimno plodonosne. Često postoje mnogi različiti putevi do nekog ključnog razvoja kao što su gradovi, pismo ili država, a u povijesnom pogledu postoji taloženje onih potrebnih uvjeta koji osiguravaju prave okolnosti potrebne za evolucijski razvoj. Hoće li se ti uvjeti pojaviti ili ne uvelike ovisi o pojedinim organizacijama i kulturnim tradicijama svakog pojedinog društva, i u nekim slučajevima to će spriječiti evolucijski razvoj, a u drugim će ga uvelike olakšati. Općenito govoreći putanja socijalne evolucije mnogo je bolje sažeta kao proces izgradnje i ograničenja, nego kao onaj varijacije i selekcije, ili tehnološkog determinizma. Iako poričem da su materijalni faktori, u konačnici, bili odgovorni za socijalnu evoluciju, ne tvrdim isto za ideje. Sve teorije socijalne evolucije koje se temelje na jednom uzroku, bilo da se radi o biologiji, zemljopisu, tehnologiji, socijalnoj organizaciji ili umu, beznadne su teorije. Moderni svijet

konstruiran je na temelju procesa koji je u svojoj osnovi bio interaktivan između svih tih faktora.

U poznatom odlomku, veliki historičar H. A. L. Fisher rekao je: »Čovjek... je u povijest postavio plan, ritam, predodređeni obrazac... Mogu vidjeti samo jednu pojavnost koja slijedi drugu upravo kao što val slijedi val... tu ne mogu postojati generalizacije, samo jedno sigurno pravilo za historičara: da on treba prepoznati... igru između slučajnosti i nepredvidljivosti.« (Fisher 1936:v). Karl Marx je tvrdio da povijest slijedi neizbježan put, a Fisher, koji je ovo napisao 1936. godine, može se činiti da je opravdavao potpuni neuspjeh Marksovih predviđanja vezanih uz socijalizam i kapitalizam u drugoj polovici stoljeća. »Historicizam«, ime pod kojim je teorija povijesne neizbježnosti često znana, opravdano je bio ismijavan, pa koja je onda teorija socijalne evolucije isturena u ovoj knjizi ako ne historicizam?

U bilo kojoj debati o historicizmu jedan od prvih prigovora koji se spominje konflikt je između povijesne neizbježnosti i slobodne volje. Ali »slobodna volja«, u uobičajenom smislu kao mogućnost donošenja odluka za koje smatramo da su prikladne u bilo kojoj situaciji, ne implicira slobodu da radimo što želimo, ili mislimo što želimo. Ne možemo donositi izbore koji su nezamislivi unutar naše vlastite kulture, ili koji su intelektualno prezahtjevni, već jedino možemo djelovati unutar granica onoga što je društveno i fizički moguće. Umjesto da razmišljamo da su ljudi primorani činiti stvari po misterioznim »društvenim silama«, mi smo ih zamislili da čine izbore unutar promjenjivog krajolika *ograničenja i mogućnosti*, nekih okolišnih, nekih društvenih, nekih bioloških i nekih intelektualnih, u kojima je neke stvari lakše činiti od drugih. (Popper se referira na te »krajolike« kao na »logiku situacija« 1957:149.) Postoje, primjerice, krajolici plemenskog društva, države, industrijskog društva, intuitivne misli, i eksperimentalne znanosti.

Za razliku od Fishera, nismo prvenstveno usmjereni na specifične događaje, već na kontekste u kojima se događaji pojavljuju, na to kako određeni društveni i kulturni sustav funkcionira i koliko je jednostavna promjena, i u kojim smjerovima. S obzirom na to da su postojale biljke i životinje koje su se mogle pripitomiti bilo je suđeno da se poljoprivreda negdje pojavi, baš

kao i država, međunarodna trgovina, gradovi, pismena civilizacija, pa čak i neke svjetske religije, »vezani uz« značenje da su mogućnosti bile većinom goleme. Čitav naglasak je, stoga, bio na *različitim vrstama društvenog i kulturnog sustava*, i njihova potencijala za promjenu u nekim smjerovima radije nego drugim, a ne na pojedinim ljudima ili događajima. Točno gdje, kad, kako i od koga je to sve bilo, naravno bila je stvar povijesne slučajnosti, ali unatoč svim tim slučajnostima i jedinstvenim događajima te povijesnim ličnostima, postoje također fundamentalna ograničenja koja, u osnovi, proizvode slične rezultate. Primjerice, kad su Španjolci okupirali Središnju Ameriku u šesnaestom stoljeću pronašli su pismeno urbano društvo kojim su vladali sveti nasljedni kraljevi s visokodužnosnicima, birokratima i svećenicima, te sa hramovima i monumentalnom arhitekturom, što je po ovim i drugim osnovnim odrednicama bilo slično strukturi kraljevstva Španjolske. Jezuiti su pronašli u osnovi isto u Kini, kao što je i prvi engleski ambasador na sudu mogulskog cara u Indiji početkom sedamnaestog stoljeća.

Ovdje leži izvorni problem koji su historičari poput Fishera jednostavno ignorirali. Možemo to usporediti s igrom monopoli, kao dobrom ilustracijom da su jedinstveni događaji, čak i slučajnosti, prilično sukladni sa široko predvidljivim rezultatima. Ali dok svaka igra monopolija završava tako da jedan igrač posjeduje sve, i dok je na svjetskoj sceni bilo (probabilistički) neizbježno da će se država pojaviti, naravno ne moraju sva društva neizbježno razviti državu. Daleko od toga: većina plemenskih društava imala je karakteristike koje su otežale ili učinile nemogućim da se stvori država. Na isti način, nije bilo moguće da se moderna eksperimentalna znanost razvije u bilo kojoj od povijesnih pismenih civilizacija. Do sada je njena pojavnost ovisila o kombinaciji neuobičajenih uvjeta u Zapadnoj Europi koji se nužno nisu morali dogoditi, vjerojatnosti za razvoj suvremene znanosti, za razliku od države, zapravo su bile vrlo niske. »Povijesna neizbježnost« socijalne evolucije, prema tome, rezultat je mogućnosti da će *različiti društveni i kulturni uvjeti* nastati, te njihova potencijala da sljedeće određene vrste promjene učine više ili manje mogućima. To na nikakav način nije u kontradikciji s očitim činjenicama naše slobodne volje, niti je u kontradikciji s tim da su veliki ljudi i glavni događaji, te slučajnost i nepredvidljivost, igrali važnu ulogu u stvarnoj povijesti čovječanstva.

Historicizam se pojavio u devetnaestom stoljeću iz dodvoravanja prirodnim znanostima i materijalnom napretku. To je bilo u vrijeme kad je eksperimentalna prirodna znanost napokon postigla učinkovitu kombinaciju s industrijskim kapitalizmom, ali ta novonastala civilizacija u razvoju znatno se udaljila od razumijevanja vlastitog podrijetla. Doba pare pretpostavljalo je da je povijest Europe bila model za razvoj povijesti cijele ljudske rase, te da je čovjek viktorijanskog vremena, ekonomski čovjek, bio epitoma ljudske prirode tako da je materijalni napredak bio neizbježan, kao i pobjeda osobnih sloboda nad tiranijom svećenika i kraljeva, kao i pobjeda razuma i znanosti nad praznovjermem.

Newtonova fizika postavila je standarde za postignuća eksperimentalne prirodne znanosti i stoga, pogotovo kad je postalo jasno da je sam čovjek evoluirao od životinja, bilo je određeno imati prirodnu znanost o čovjeku, koja bi objasnila sve o njemu kao dijelu fizičkog svijeta:

Carstvo znanosti trebalo se proširiti na svaki pojedini djelić ljudske prirode; kako na djelovanje ljudskog uma i tijela tako i na njegova društvena kao i individualna ponašanja; zakon, običaj, moralnost, religioznu vjeru i praksu, političke institucije, ekonomski napredak, jezik, umjetnost, zapravo je svaki oblik ljudske aktivnosti i način društvene organizacije trebao biti objašnjen znanstvenim terminima... (Ayer 1964:3).

Posebno, znanost o čovjeku trebala je biti prediktivna znanost, jer to je ono što su sve prave znanosti činile, a prvi plodovi takve ambicije bile su razne teorije socijalne evolucije koje su raspravljale kako je napredak neizbježan. Ova ambicija znanosti o čovjeku dobila je veliku podršku u drugoj polovici dvadesetog stoljeća velikim dostignućima u genetici i pojavom sociobiologije.

Prirodna znanost postigla je izniman uspjeh zalazeći izvan običnih pojavnosti stvari, uklanjajući nebitne detalje reducirajući ih, pritom, na njihove jednostavnije oblike. Sekundarne kvalitete stvari poput boje, okusa i zvuka odvojene su od njihovih primarnih svojstava veličine i oblika, antički elementi vatre, zraka, zemlje i vode izgubili su sve poznate

svakodnevne asocijacije i svedeni su na atomske strukture u podlozi, a let ptica, strijela i kometa je reduciran na osnovne zakone koji upravljaju materijom u pokretu. Darwinova teorija socijalne evolucije koja reducira sve na jednostavan model slučajne varijacije i odabira, koji je temeljen na našim materijalnim potrebama, klasičan je primjer ovog programa prirodne znanosti na djelu. Kako god, jedna je stvar pojednostavniti podatke odbacujući nevažne detalje, ali Darwinov/materijalistički pogled na čovjeka nije pojednostavljenje, već iskrivljavanje koje sve shvaća pogrešno.

To uopće nije iznenađujuće, s obzirom na to da uopće ne postoji razlog zašto bi teorija koja se bavi reprodukcijom biljaka i životinja trebala imati ikakvu važnost za socijalnu evoluciju. Genska mutacija je slučajna, i nema nikakav utjecaj na fizičko okruženje, koje vrši odabir ali nema utjecaja na mutacije. Međutim, ljudska inovacija nije ni najmanje slučajna, već je duboko pod utjecajem društvene okoline, i takve inovacije također duboko utječu na svoje okruženje, stoga u socijalnoj evoluciji inovacija i okruženje povezani su zajedno na način koji je vrlo neuobičajen za biološku evoluciju. Uspon eksperimentalne znanosti u sedamnaestom stoljeću očit je primjer navedenog. Naglasak na nadmetanju i odabiru jedva odvlači našu pažnju od onoga što je zaista važno kod inovacija: kako su proizvedene te kako mijenjaju društvenu okolinu i buduće razvoje koje omogućuju ili koče. Društva i strukture znanja stoga su sustavi koji trebaju biti *konstruirani* po određenom redu, akumuliranjem potrebnih uvjeta, ne atomističkih svežnjeva pojedinačnih adaptacija ovdje i sada, prema tome, proces socijalne evolucije duboko je nedarvinistički u svakom pogledu.

Značenje i svrha su također u samom središtu ljudske kulture, ali oni su točno ono što eksperimentalna znanost treba napustiti da bi mogla objasniti prirodu. Mi smo danas fizička bića, konstantno smo na sve načine pod utjecajem zakona uzroka i posljedice, i ja u potpunosti prepoznajem važnost materijalnih čimbenika opstanka i tehnologije. Međutim, društva su također sustavi ideja i značenja, u rasponu od matematike i logike, preko političkih sustava i sustava religijskih uvjerenja, do simbolizma i umjetnosti, ali ideje nisu materija u pokretu, niti su pod utjecajem materijalnih zakona prirode. Značenje i društvena važnost prirodnih fenomena također u značajnoj mjeri ovise o načinu na koji ih mi

interpretiramo. Povijest znanosti i tehnologije pokazala nam je da oni nisu samo niz odgovora na »činjenice« o prirodi, tako dragih gospodinu Gradgrindu, što sebe prisiljavaju htio ne htio u ljudsku svijest, već su rezultat kulturnog i kreativnog procesa koji je moguć i svojstven samo ljudskim bićima. Stoga, još uvijek možemo dati racionalno objašnjenje o tome kako se ljudsko društvo razvilo, temeljeno na dokazima, ali također to mora uključiti sve one jedinstvene ljudske karakteristike – jezik, razum, imaginaciju, igru, ponos i slavu, religiju, ljubav prema ljepoti, smijeh itd. – od kojih mnoge nisu racionalne ili u najmanju ruku nemaju materijalnu vrijednost. Kako god, to nisu nebitni detalji poput boja ili mirisa padajućih objekta za zakone kretanja, već su fundamentalni u objašnjavanju socijalne evolucije. U tim aspektima, što je vrlo važno, ljudsko društvo mora se odvojiti iz djelokruga *prirodnih* znanosti i, zapravo, prirodne znanosti ne mogu uopće objasniti svoje podrijetlo jer i to, također, leži u društvu, a ne u prirodi. Pogled na socijalnu evoluciju koji sam pružio racionalno je objašnjenje u smislu da nastoji pružiti razumijevanje širokog spektra fenomena u kontekstu nekoliko općih principa podržanih dokazima. U toj mjeri on je znanstven, ali zasigurno nije ni probni kandidat za prirodne znanosti.

Ovaj pristup socijalnoj evoluciji, također, ne može se koristiti za predviđanje ičega značajnog o budućnosti čovjeka. Marksizam je za sebe tvrdio da je prirodna znanost društva, i stoga ne samo da je smatrao da svako društvo treba proći kroz određene faze već također da može i predvidjeti budući razvoj društva – komunistička utopija da kad bi nestalo države svi bi uživali u svijetu jednakosti i izobilja. Međutim, evolucijska biologija prirodna je znanost, ali još nije u mogućnosti predvidjeti budućnost bilo koje vrste, jer su mutacije, i selektivne okolnosti u kojima će se pojaviti, inherentno nepredvidljive. Na isti je način nemoguće predvidjeti izume prije no što se pojave ali, pogotovo u visoko razvijenim tehnologijama, postoje razne vrste inovacija koje bi radikalno promijenile društvo. Općenitije, mi možemo jedino objasniti nešto poput pojave eksperimentalne znanosti uspostavljajući potrebne uvjete za to. Ali to možemo napraviti jedino zato što već znamo kako eksperimentalna znanost izgleda, a to možemo znati jedino nakon što se ona već pojavila. Primjerice, može biti da potrebni uvjeti za svjetsku vladu već postoje, ali mi ćemo znati koji su to jedino *nakon* što se svjetska vlada uistinu pojavila, možda u obliku u kojem je nismo ni zamišljali.

Krajnje tvrdnje za prirodnu znanost o čovjeku, poput svakog ekstremizma, dovele su do jednako krajnjih reakcija – da istraživanje čovjeka ne bi uopće trebalo uključivati potragu za istinom:

Socijalni antropolozi ne bi trebali gledati na sebe kao na tragače za objektivnom istinom; njihova je svrha ostvariti uvid u ponašanje drugih ljudi, ili, u tom slučaju, uvid u svoje vlastito ponašanje. »Uvid« se može činiti vrlo neodređenim konceptom, ali je onaj kojemu se divimo u drugim kontekstima; ima kvalitetu dubokog razumijevanja koje, kao kritičari, pripisujemo onima koje označavamo kao *velike* umjetnike, dramatičare, noveliste, kompozitore...(Leach 1982:52)

To je zborni poziv na okupljanje onima nejasnoga i zbrkanog mišljenja, s dodatnom draži intelektualne nezahtjevnosti, dopuštajući iniciranima da govore ezoterijskim jezikom koji ih uzdiže iznad vulgarnog krda. Kulturno značenje postoji jedino u kontekstu društvenih odnosa i institucija, te interakcija s fizičkim okruženjem: drugim riječima, u univerzumu objektivnih ograničenja. Stoga, između krajnosti prividne prirodne znanosti i književne kritike leži umjereni put racionalnog objašnjenja.

Reference

- Ayer, A.J. 1964. Man as a Subject for Science. Auguste Comte Memorial Lecture no.6, London: Athlone Press.
- Brown, D.E. 1991. Human Universals. New York: McGraw-Hill.
- Childe, G. 1954. What Happened in History. (2nd edn.) London: Pelican.
- Fisher, H.A.L. 1936. A History of Europe. London: Arnold.
- Freeman, L.C, and Winch, R.F. 1957. 'Societal complexity: an empirical test of a typology of societies', American Journal of Sociology, 62, 461-6.
- Hallpike, C.R. 1977a Bloodshed and Vengeance in the Papuan Mountains. The generation of conflict in Tauade society. 317 pp. Oxford: Clarendon Press.
- Hallpike, C.R. 1984c 'The relevance of the theory of inclusive fitness to human society'. Journal of Soc. and Biol. Struct., 7, 131-144.

- Hallpike, C.R. 1986a The Principles of Social Evolution. 412 pp. Oxford: Clarendon Press.
- Harris, M. 1980. Cultural Materialism. The struggle for a science of society. New York: Vintage.
- Kitcher, P. 1985. Vaulting Ambition. Sociobiology and the quest for human nature. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Leach, E.R. 1982. Social Anthropology. Oxford University Press.
- Murdock, G.P., and Provost, C. 1973. 'Measurement of cultural complexity', *Ethnology*, 12, 379-92.
- Naroll, R. 1956. 'A preliminary index of social development', *American Anthropologist*, 59, 664-87.
- Peregrine, P.N., Ember, C.R., and Ember, M. 2004. 'Universal patterns in cultural evolution. An empirical analysis using Guttman scaling', *American Anthropologist*, 101, 145-49.
- Popper, K. 1957. The Poverty of Historicism. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sahlins, M. 1977. The Use and Abuse of Biology. An anthropological critique of sociobiology. London: Tavistock.
- Sanderson, S.K. 2001. The Evolution of Human Sociality. A Darwinian conflict perspective. Lanham: Rowman & Littlefield.

S engleskog preveo: Lovre Čulina